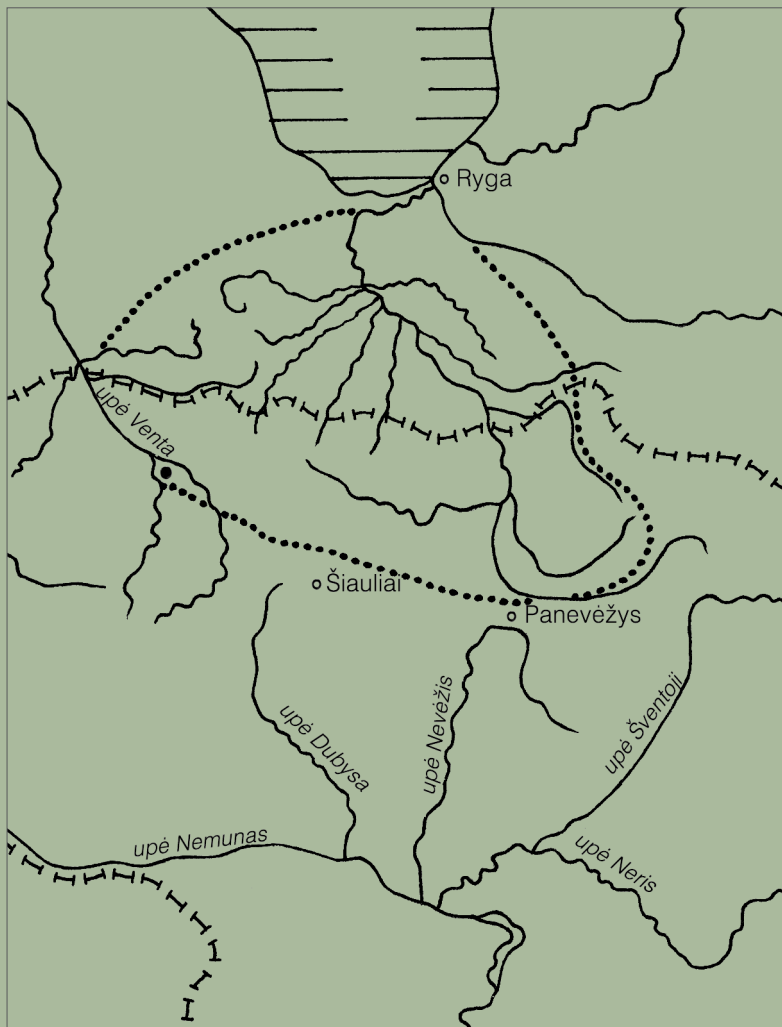

ILONA VAŠKEVIČIŪTĖ

Dėl vakarinių Žiemgalos ribų

Romėniškojo laikotarpio pabaigoje, t. y. IV–V a. po Kr., greičiausiai prasidėjus tautų kraustymuisi, rytinėje Baltijos pakrantėje gyvenusios baltų gentys tarsi persigrupuoja. Senosios kultūrinės sritys suyra, o jų vietoje susidaro nauji dariniai – gentys. Kartais iš vienos kultūrinės sritys susidaro viena gentis, liekanti gyventi tame pačiame plote, kartais susiformuoja keletas giminingų arba labai artimų kultūrinių požūrių genčių. Iš didelės pilkapių su akmenų vainikais kultūrinės sritys išsirutuliojo net keturios gentys: žemaičiai, žiemgaliai, sėliai ir latgaliai.

Žiemgaliai apsigyveno Mūšos–Lielupės baseine (1 pav.). Nors jų kultūra tyrinėjama jau kelis šimtus metų, bet iki šiol tebėra aktualūs žiemgalių užimamo arealo, kultūros paplitimo bei etninio išskirtinumo klausimai. Pastaruoju metu parašytas ne vienas straipsnis, kuriame bandyta išsamiau apžvelgti Žiemgalos pietines ir pietrytines ribas. Tai „Žiemgalos“ žurnale spausdintas straipsnis „Pietinės Žiemgalos ribos“¹, „Šiaurietiškuose atsivėrimuose“ – straipsnis „Pasvalio žemės senovė“², viename iš „Lietuvos archeologijos“ tomų išspausdintas straipsnis „Etnokultūrinė žiemgalių sritis“³, Latvijos periodiniame leidinyje „Arheologu pētījumi Latvijā 2000. un 2001 gadā.“ – straipsnis „Par Zemgales dienvidu robežu“⁴.

1 pav. Žiemgalos teritorija.
Pavirvytės kapinynas.
Sudarė Ilona Vaškevičiūtė.
Sutartiniai ženklai: ● – Pavirvytė,
..... – Žiemgalos ribos.

Šiame straipsnyje norėusi dar kartą grįžti prie pietvakarinių Žiemgalos ribų. Šis noras anaipol neatsitiktinis. Ilgą laiką archeologinė medžiaga leido šią ribą brėžti Ventos upe⁵. Tik XX a. pabaigoje sudarus ir ištyrus Pavirvytės kapinyną paaiškėjo, jog žiemgalių gyventa ir kairiajame Ventos krante⁶. Taigi nedideliame plotelyje tarp Ventos ir Virvytės būta net keturių kapinynų – Pavirvytės, Balsių, Kairiškių ir Kauprių. Iš jų, deja, tik vienas Pavirvytės kapinynas sulaukė tyrinėtojų dėmesio. Kiti žinomi tik iš atsitiktinai patekusių į muziejus daiktų. Kairiškių, Balsių ir Kauprių kapinynai datuojami vėlyvuju geležies amžiumi, t. y. juose pradėta laidoti ne anksčiau kaip VIII a., laidota dar ir XIII amžiuje⁷. Pavirvytės kapinynas irgi

yra vėlyvojo geležies amžiaus. Taigi aišku, jog žiemgaliai dėl kažkokių veiksnių tik vėlyvajame geležies amžiuje apsigyvena dykrose, skyrusiose gentis, taip pat dykroje tarp Žiemgalos ir Kuršo.

Dėl šios teritorijos priklausymo ar nepriklausymo Žiemgalai dar ir šiandien diskutuoja archeologai. Ypač daug iečių sulaužyta bandant aiškintis, kurios genties mirusieji palaidoti Pavirvytės kapinyne. Žiemgaliai, kuršiai, o gal net žemaičiai? Juolab kad greta griautinių kapų Pavirvytės kapinyne randama ir degintinių, o toks laidojimo būdas žiemgaliams tikrai nebūdingas. Atsakyti į mums rūpimus klausimus gali padėti vienintelis šiame regione tyrinėtas Pavirvytės kapinynas. Todėl būtų sunku pervertinti šio paminklo svarbą sprendžiant iškilusias etnines problemas.

Taigi ką rodo Pavirvytės kapinyno išsamesnė analizė.

Pavirvytės kapinynas yra ant žvyro kalvelės, už 100 m nuo Virvytės kranto. Dalį kapinyno greičiausiai sunaikino žvyro karjeras. Per keletą tyrimo sezonų buvo iškasinėta 3000 kv. m kapinyno ir rasti 183 palaidojimai, iš jų 38 VII–XVIII a. ir 145 IX–XIII a. kapai. 115 mirusiųjų palaidoti nedeginti ir 30 – laikantis kremacijos papročio.

Kaip žinia, žiemgaliai savo mirusiuosius laidojo nedegintus, vyrus ir moteris guldė priešinga kryptimi, į kapus dėjo gausias įkapes. Tokių kapų šiame kapinyne net 78 proc. Tačiau žiemgalių kaimynai kuršiai bei žemaičiai laikėsi panašių laidojimo papročių. Tiesa, jau nuo VIII a. pabaigos kuršiai savo mirusiuosius pradeda deginti, o itin gausias įkapes „marinti“, t. y. prieš dėdami į kapą laužyti, lankstyti ar kitaip „gadinti“.

Žemaičiai deginti mirusiuosius pradeda X a. antroje pusėje. Iki to laiko Žemaitijoje laidojimo papročiai labai panašūs į žiemgalių. Čia taip pat laikomasi papročio vyrus ir moteris laidoti priešinga kryptimi, į kapus dėti daug įkapių ir t. t. Taigi iš pirmo žvilgsnio atrodytų, jog atskirti žemaitį nuo žiemgalio bus itin sunku.

Tačiau kiekviena gentis, nors ir laikėsi labai panašių papročių, turėjo tik tai bendruomenei būdingi papročiai bei tradicijos.

Palyginimui galime pasitelkti ginklų dėjimo į kapą paprotį Žemaitijoje, Žiemgaloje ir Kurše. Turbūt niekam nekyla abejonų, jog šį paprotį turėjo visos gentys. Panagrinėjus išsamiau, aiškėja, kad kiekviena gentis ginklus į kapą dėjo skirtingai, skyrėsi ir patys ginklai. Tokius skirtumus labai gražiai pailiustruoja kalavijas. Tyrinėtojų nuomone, šis ginklas vėlyvajame geležies amžiuje tampa vienu svarbiausių atributų, suteikiančių jo savininkui išskirtinumo ir svarbos bendruomenėje. Tai didikų ir karo vadų ginklas⁸. Ypač daug kalavijų randama kuršių kapuose. Bet kuršiai savo mirusiuosius jau laidojo sudegintus, o kalavijus dėjo į kapuos sulaužytus. Kaip tik tokių kalavijų ir randama Pavirvytės kapinyno degintiniuose kapuose. Net 22 proc. Pavirvytės bendruomenės mirusiųjų palaidoti kuršių papročiu, su kuršiams būdingomis įkapėmis, su sulaužytais kalavijais (kapai Nr. 27, 145, 111). Tačiau nė vieno kalavijo nerandama griautiniuose kapuose.

Žemaičiai vėlyvojo geležies amžiaus pradžioje savo mirusiuosius dar laidojo nedegintus. Žymų karį į aną pasaulį dažnai išlydėdavo su dviašmeniu kalaviju, pakeitusiu iki tol vartotą platus kovos peilį-kalaviją. Dviašmenis kalavijas su rankenos skersiniu buvo guldomas į kapą šalia mirusiojo, dažniausiai jo dešinėje pusėje. Taip palaidotų vyrų Pavirvytės kapinyne nerasta nė vieno.

Žiemgaliai savo karius senu papročiu laidojo su plačiuoju kovos peiliu-kalaviju. Pastarąjį į kapą dėjo irgi tik čia buvusiu papročiu – skersai mirusiojo griaučių, rankeną atsukdami dešinės rankos link (2 pav.). Tokių palaidojimų Pavirvytės kapinyne aptikta dešimt, o su dviašmeniu kalaviju – nė vieno. Kaip žinia, kituose žiemgalių kapinyuose vyrai laidoti taip pat su plačiais kovos peiliais-kalavijais, o ne su dviašmeniais kalavijais (plg. Jauneikiai, Šukioniai, Stungiai ir kt.⁹).

Tačiau lyginant Pavirvytės kapinyno kapus, kuriuose mirusieji palaidoti su plačiais kovos peiliais-kalavijais, su kitais žiemgalių kapinynais, išryškėja, kad dauguma Pavirvytės kapinyne rastų plačių kovos peilių-kalavijų buvę su makštimis, nes rasta medinių makštų liekanų arba odinių ir žalvarinių apkaustų likučių. Kituose žiemgalių kapinyuose nerandama jokių makštų liekanų.

IŠVADOS

Taigi apibendrinant galima daryti išvadą, jog Pavirvytės kapinyne vyrai laidoti su plačiais kovos peiliais-kalavijais, kurie į kapą dėti žiemgalių papročiu – skersai dubenkaulių. Būdami gyvi, vyrai tokius ginklus nešiojo kaip kalavijus – makštyse ir prisegtus prie diržo.

Tokias pačias išvadas galima daryti panagrinėjus ir kitų ginklų dėjimo į kapą papročius, pavyzdžiui, iečių. Kaip žinia, ietys – universalus ginklas, vartotas visų genčių ir savo aktualumo nepraradęs visą I-II tūkstantmetį po Kr. Tačiau buvo ir tam tikrų skirtumų. Kaip žinia, kuršiai vėlyvajame geležies amžiuje labiau mėgo ietigalius su užbarzdomis, vartojo įtvieriamuosius, dažnai su tordiruotomis įtvaramis. Kuršių iečių plunksnos su aštriomis briaunomis. Kuršiams į kapus dažniausiai dėta tik po vieną ietį. Žemaičiai turėjo paprotį mirusiam vyrui į kapą dėti kelias ietis. Jų plunksnos dažniausiai įmominės, bet,

kaip ir kuršių, su ietigaliais, turinčiais aštrią, plunksnos viduriu einančią briauną. Pati plunksna turi aiškų perėjimą į įmovą. Žiemgaliai šiuo laikotarpiu turėjo paprotį mirusįjį laidoti net su 3-4 ietimis. Žiemgalių vartotos ietys labai savitos – dauguma jų įmominės, plunksnos neturi aiškaus perėjimo į įmovą, o pati plunksna plokščia, t.y neturi aiškios briaunos, einančios plunksnos viduriu. Kaip tik tokio tipo ietigalių ir rasta Pavirvytės kapinyne griautiniuose kapuose (3 pav.). Taigi šiame kapinyne rasti ginklai būdingi žiemgaliams. Todėl galime daryti pagrįstą išvadą, jog Pavirvytės kapinyne dauguma mirusiųjų, t. y. visi nedeginti palaidotieji yra žiemgaliai, nes laidoti pagal žiemgalių papročius. Tiesa, kuršių artumas veikė šios bendruomenės žmonių tradicijas ir tai atsispindėjo kai kuriuose papročiuose. Tokių įtakų neišvengė nė viena gentis, juolab genčių paribiuose gyvenusios bendruomenės. Be to, vėlyvajame geležies amžiuje jau buvo prasidėjusi ir genčių konsolidacija, taip pat labiau juntama genčių paribio bendruomenėse. Ne išimtis ir Pavirvytės kapinynas.

Tokias pačias išvadas tenka daryti išsamiau panagrinėjus ir kitas įkapes, pvz., darbo įrankius. Kurše buvo tradicija į kapą dėti ne tikrus mirusiojo naudotus darbo įrankius (jie dedami retai), bet jų sumažintas kopijas. Taigi vyruai į kapą dėdavo ne tikrą kirvį, bet jo mažytę kopiją ir t. t. Pavirvytės kapinyne tokių miniatiūrų nerasta. Visi rasti darbo įrankiai yra išdilusiais ašmenimis, matyt, naudoti darbuose, be to, darbo įrankių nedaug (tai irgi būdinga žiemgaliams). Gal tik kiek gausiau moterų kapuose rasta verps-telių. Kapuose rasti darbo įrankiai rodo šioje srityje vyravusius žiemgalių papročius.

Palyginus visų trijų genčių laidojimo papročius, įkapių dėjimo tradicijas ir pačias įkapes, aiškiai mato-me, jog nedeginti palaidoti mirusieji – žiemgaliai. Taigi ir teritorija, kurioje yra žiemgalių kapinynas, turėjo būti šios genties. Todėl ir pietvakarinė Žiemgalos riba turėtų būti brėžiama ne Ventos, o Virvytės upe.

Pagal šiandienos administracinį suskirstymą į Žiemgalos teritoriją turėtų įeiti ir dabartinis Akmenės rajonas bei Mažeikių rajono rytinė dalis. Be abejo, tai visai nereiškia, jog ir dabartiniai šių rajonų gy-ventojai turėtų būti žiemgaliai.

Žiemgalių gentis XIII a. patyrė lemtingą smūgį – susidūrė su neregėto masto kalavijuočių agresija, todėl žiemgalių žemės ištuštėjo. Žmonės į šias vietas sugrįžo tik XV a. pab. – XVI amžiuje. Tokią išvadą leidžia daryti tik šiuo laikotarpiu datuojami kapai buvusiose žiemgalių žemėse¹⁰.

¹ *Vaškevičiūtė I.*, Pietinės Žiemgalos ribos. – Žiemgala. Istorijos ir kultūros žurnalas, 1999, Nr. 1, p. 2–7.

² *Vaškevičiūtė I.*, Pasvalio žemės senovė. – Šiaurietiški atsivėrimai. Pasvalio krašto istorijos, kultūros žurnalas, 2002, Nr. 2(13), p.4–7.

³ *Vaškevičiūtė I.*, Etnokultūrinė žiemgalių sritis. – Lietuvos archeologija, Vilnius, 2000, t. 20, p. 141–157.

⁴ *Vaškevičiūtė I.*, Par Zemgales dienvidu robežu. – Arheologu pētījumi Latvijā 2000. un 2001 gadā. Rīgā, 2002, p. 413–418.

⁵ Таугавичюс А., Балтские племена на территории Литвы в I тысячелетии н.е. – Из древнейшей истории балтских народов, Рига, 1980, т. 80–88.

⁶ *Cholodinska A., Striaukaitė A.*, Pavirvytės-Gudų (Akmenės r.) senkapio tyrinėjimai 1977 metais. – Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje (toliau *ATL ir metai*) 1976–1977 metais, Vilnius, 1978, p. 174–181; *Cholodinskienė A.*, Pavirvytės-Gudų (Akmenės r.) senkapio tyrinėjimai 1978 ir 1979 metais. – *ATL* 1978 ir 1979 metais, Vilnius, 1980, p. 95–97; *Vaškevičiūtė I.*, Pavirvytės-Gudų plokštinio kapinyne tyrinėjimai 1983 metais. – *ATL* 1982–1983 metais, Vilnius, 1984, p. 111–114; *Vaškevičiūtė I.*, Pavirvytės-Gudų plokštinio kapinyne tyrinėjimai 1984 metais. – *ATL* 1984 ir 1985 metais, Vilnius, 1986, p.106–107.

⁷ Lietuvos TSR archeologijos atlasas, Vilnius, 1977, kn.III, p. 25(43), 49 (243), 52 (262).

⁸ *Kazakevičius V.*, Geležies amžiaus baltų ginkluotė. Habilitacinis darbas, Vilnius, 1998, p.45.

⁹ *Vaškevičiūtė I.* Jauneikių (Joniškio r.) V–XI a. kapinynas. (2. Ginklai). Lietuvos TSR mokslų akademijos darbai, A serija, t. 2(95), 1986, p. 43–51; *Vaškevičiūtė I.* Šukionių kapinynas (Pakruojo r. Lygumų apylinkė). – Lietuvos archeologija. Vilnius, 2000. T. 20, p. 159–224; *Vaškevičiūtė I.* Stungių kapinynas. – Lietuvos archeologija. Vilnius, 2000. T. 20, p. 225–262.

¹⁰ *Vaškevičiūtė I.*, Mažeikių (Šiaulių r.) XVI–XVII a. kapinynas. – Lietuvos archeologija, Vilnius, 1995, t.11, p. 290–316; *Vaškevičiūtė I.*, XVI–XVII a. Pavirvytės-Gudų kapinyne (Akmenės r.) kapai, – Lietuvos archeologija, Vilnius, 1995, t. 11, p. 317–329.